

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS
TERMINOLOĢIJAS KOMISIJA

TERMINOLOĢIJAS JAUNUMI

2003

3

- *LZA TK lēmumi*
- *Konsultācijas*
- *Ievērībai*
- *Gaidām padomu*
- *Ziņa*

RĪGA

“Terminoloģijas Jaunumi” ir LZA Terminoloģijas komisijas ikceturkšņa izdevums, kas paredzēts LZA TK lēmumu un konsultāciju ieteikumu operatīvai izplatīšanai, lai sekmētu vienotas latviešu valodas terminu sistēmas veidošanu un ieviešanu praksē un līdz ar to arī izteiksmes skaidrību un nepārprotamību, īstenojot Valsts valodas likuma 22. pantu un LR Ministru kabineta 28.11.2000. noteikumus Nr. 405 “Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas nolikums”. Visu LZA TK lēmumu pirmpublicējumi ir “Latvijas Vēstnesī”.

Paredzēts ikvienam, kura pienākumos vai interesēs ir terminu lietošana un veidošana.

Atbildīgā par izdevumu **Anita Skujiņa**.

PRIEKŠVārds

Ar Valsts valodas komisijas un Latvijas Zinātņu akadēmijas atbalstu izveidotā informatīvā ceturkšņizdevuma „Terminoloģijas Jaunumi” (TJ) trešais numurs pamatos veltīts LZA Terminoloģijas komisijas (TK) lēmumu un konsultatīvo ieteikumu publicēšanai. Šajā krājumā ievietoti LZA TK lēmumi, kas pieņemti, sākot ar 2002. gadu un beidzot ar pēdējiem lēmumiem, kas pieņemti 2003. gada 28. janvāra sēdē. Iepriekšējie LZA TK 9 lēmumi publicēti TJ/2 numurā. Tādējādi publikācijas TJ/2 un TJ/3 numurā aptver visus LZA TK lēmumus, kas pieņemti kopš Valsts valodas likuma stāšanās spēkā 2000. gada 1. septembrī. Pārējās krājuma sadaļas veltītas konsultācijām, terminu un jēdzienu precizējumiem un citām aktuālām ziņām. Konsultācijās dotas atbildes gan uz jauniem, iepriekš vēl neskartiem termina izvēles vai lietošanas jautājumiem, gan uz jautājumiem par LZA TK jau apstiprinātiem terminiem, ja to lietošanā praksē ir radušās kādas neskaidrības.

Atgādinām, ka LZA TK apstiprināto terminu vārdnīcu saraksts publicēts TJ/1 numurā, kā arī LZA TK mājas lapā (<http://www.lza.lv/lat/TK/sakumlapa.htm>). Šo publikāciju konsekventa izmantošana praksē sekmēs vienotas latviešu valodas terminu sistēmas ieviešanu un līdz ar to arī izteiksmes skaidrību un nepārprotamību.

Aicinām lasītājus būt līdzdalīgiem precīzu terminu un skaidras izteiksmes veidošanā un lietošanā. Būsim pateicīgi par derīgiem priekšlikumiem.

Mūsu adrese: Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV-1050, Latvija.

Tālr.: (371) 7229636. E pasts: vaska@lza.lv

2003. gada februārī

LZA TK priekšsēdētāja
Valentīna Skujiņa

SATURS

KOMISIJAS LĒMUMI	5
19.02.2002. Nr. 10 Par angļu valodas termina <i>humanitarian intervention</i> ekvivalentu latviešu valodā	5
19.02.2002. Nr. 11 Par terminu <i>vecāku vara</i>	6
30.04.2002. Nr. 12 Par termina <i>finances</i> locījuma formu	9
14.05.2002. Nr. 13 Par angļu valodas termina <i>household</i> atbilsmi latviešu valodā	10
31.05.2002. Nr. 14 Par terminiem <i>institūcija, konstitūts</i> un <i>orgāns</i> .	12
19.11.2002. Nr. 15 Par angļu valodas apzīmētāju <i>top-down</i> un <i>bottom-up</i> atveidi latviešu valodā metožu nosaukumos	14
19.11.2002. Nr. 16 Par angļu termina <i>peer</i> atbilsmi latviešu valodā	15
19.11.2002. Nr. 17 Par Eiropas jaunās naudas nosaukumu latviešu valodā	15
28.01.2003. Nr. 18 Par termina <i>vārda brīvība</i> izpratni un atbilsmi angļu valodas terminam <i>freedom of expression</i>	17
28.01.2003. Nr. 19 Par terminu <i>vietas izpildītājs</i>	19
KONSULTĀCIJAS	21
IEVĒRĪBAI!	26
GAIDĀM PADOMU!	28
ZIŅA	31

KOMISIJAS LĒMUMI

LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 10

Par angļu valodas termina *humanitarian intervention* ekvivalentu latviešu valodā

Pieņemts: 19.02.2002.; prot. Nr. 1/1025.

Lēmuma pamats: konsultācija.

Lai izteiktu angļu valodas terminā *humanitarian intervention* ietvorto jēdzienu:

‘valstu gatavība (labprātība) militāri iejaukties citās valstīs un attiecīga rīcība ar nodomu reaģēt uz civilkara apstākļiem šajās valstīs, lieliem cilvēktiesību pārkāpumiem un etnisko tīrīšanu’, latviešu valodā izmantojams termins *humanitārā intervence*.

Pamatojums.

Angļu valodas apzīmētāju *humanitarian* latviešu valodā mēdz tulkot gan ar *humāns* (piem., *humānā palīdzība*), gan ar *humanitārs* (piem., *humanitārās zinātnes*).

Īpašības vārds *humāns* latviešu valodā lietojams ar nozīmi ‘cilvēcisgs’, t. i., ‘tāds, kas mīl cilvēkus; tāds, kurā izpaužas atsaucība, sirsnība, cieņa pret cilvēkiem’ (“Latviešu valodas vārdnīca”. – R., 1987/1998). Šāds raksturojums jēdzieniski nav izmantojams *intervences* apzīmēšanai. Savukārt īpašības vārds *humanitārs* līdz šim skaidrots kā ‘tāds, kas saistīts ar zinātnēm, kuras pētī sabiedrību un cilvēku kā sabiedrisku būtni; tāds, kas raksturīgs šīm zinātnēm’ (sk. iepriekš minēto vārdnīcu). Arī tas jēdzieniski nav tieši attiecināms uz intervenci. Tā kā vārds *humanitārs* ir internacionālisms un angļu valodā tā nozīme nav ierobežota ar humanitārajām zinātnēm, LZA Terminoloģijas komisija atzina par pieņemamu

paplašināt vārda *humanitārs* nozīmi atbilstoši nozīmei angļu valodā: 'tāds, kas domāts cilvēku labklājībai, kas cenšas sekmēt cilvēku labklājību'. Paplašinot apzīmētāja *humanitārs* izpratni, kļuva iespējams apstiprināt terminu *humanitārā intervence* (šī termina skaidrojumu sk. iepriekš).

LZA TK priekšsēdētāja *V. Skujiņa*
LZA TK zinātniskā sekretāre *M. Ķirīte*

LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 11

Par terminu *vecāku vara*

Pieņemts 19.02.2002.; prot. Nr. 1/1025.

Tekstuāli apstiprināts 30.04.2002.; prot. Nr. 2/1026.

Lēmuma pamats: LR Saeimas Juridiskā biroja konsultācija.

LZA Terminoloģijas komisija

— būdama vienprātis ar LR Saeimas darba grupu, kas, saskaņojot LR tiesību normas ar LR saistošiem starptautiskajiem līgumiem, atzīst, ka ir jāprecizē vairāki būtiski jēdzieni un termini, kas saistīti ar bērnu tiesību aizsardzības nodrošināšanu;

— atbalstot domu, ka latviešu valodā termins *vecāku vara*, kaut arī lietots Civillikumā un praksē, kā juridisks termins nav pietiekami precīzi un skaidri definēts un līdz ar to tas dažādi un reizēm subjektīvi un pretrunīgi traktēts,

atzīst, ka latviešu valodas juridiskajā terminoloģijā, lai izteiktu jēdzienu (turpmāk dotā jēdziena definīcija veidota, koncentrējot būtiskās pazīmes galvenokārt no "Juridisko terminu vārdnīcā" (R., "Nordik", 1998), Civillikumā (25.05.1993. redakcijā) un LR Saeimas darba grupas vēstulē sniegtajiem skaidrojumiem): **'vecāku tiesības, pienākumi un atbildība, kas iestājas vecākiem līdz ar bērna piedzimšanu un kas paredz vajadzību rūpēties par bērnu un viņa mantu un pārstāvēt bērnu viņa personiskajās un mantiskajās attiecībās līdz bērna pilngadībai'**,

tāpat kā līdz šim, lietojams termins *vecāku vara*, nevis *aizgādība* vai *aizbildība*.

Pamatojums.

1. Kaut arī vēsturiski (senajās tiesībās) vecāku (tēva) vara bija izveidota, pamatojoties uz varas ideju, kur netika uzsvērti vecāku pienākumi, jaunākajos laikos, kad ir izveidotas bērna tiesību aizsardzības institūcijas, bērna tiesības tiek īpaši uzsvērtas un respektētas un vecāki, kas nepilda savus pienākumus, zaudē savas tiesības, precīzāk, vecāku varu, kurā ietilpst gan tiesības, gan pienākumi u. c. (sk. iepriekš doto definējumu).

2. Kā skaidrots latviešu valodas vārdnīcās, vara ir 'tiesības un iespējas pārvaldīt'; 'iespēja būt noteicējam pār citu' un tikai pēdējā vietā minēts 'fiziskais spēks'. Juridiskajā sfērā vārds *vara* izmantots terminos *valsts vara, likumdevēja vara, izpildu vara, vecāku vara, pilnvara* u. c., kur vairāk uzsvērtas tiesības un pienākums noteikt, pārvaldīt, nevis fiziskais spēks, un tieši tas nepieciešams arī nepilngadīgajam bērnam, kurš vēl nespēj patstāvīgi rīkoties un izlemt savai dzīvei būtiski svarīgus jautājumus. Vecāku vara nav paredzēta bērnu tiesību ierobežošanai, bērna apspiešanai, bet gan atbildībai par bērna sagatavošanu dzīvei. Vecākiem, kuri apspiež bērnu, vecāku varu atņem. "Bērna tiesību un interešu prioritātes" ievērošana ietilpst vecāku pienākumos arī "vecāku varas" ietvaros. Tomēr, absolutizējot šo prioritāti, tiek mazināta vecāku loma un atbildība un tas kopumā nevar nākt par labu nepilngadīga bērna interesēm tieši vecuma īpatnību dēļ.

3. Termins *aizgādība*, kas atvasināts no vārda *gādība* ('rūpes, rūpēšanās par ko'), kuram savukārt pamatā ir vārds *gādāt* ('rūpēties, darīt tā, lai nodrošinātu ar visu nepieciešamo'), ietver tikai nelielu daļu no tā jēdziena, ko jurisprudencē apzīmē ar terminu *vecāku vara* (sk. iepriekš doto definīciju). Turklāt termins *aizgādība* formas ziņā ir tuvs terminam *aizgādība*, kas juridiski definēts cita jēdziena izteikšanai (to attiecina uz pilngadīgām vai tuvu pilngadībai esošām personām, kuras atzītas par rīcības nespējīgām sakarā ar garīgu slimību, plānprātību, izlaidīgu vai izšķērdīgu dzīvi, alkoholismu u. tml. Ir ļoti svarīgi šos jēdzienus nejaukt.

4. Termins *aizbildība* (ko ieteikusi cilvēktiesību juristu grupa) ir atvasināts no *aizbilst* un, kā liecina pamatvārda nozīme ('pateikt ko labu par kādu izdevīgā, vajadzīgā brīdī'), arī tas jēdzieniski nav piemērots termina *vecāku vara* aizstāšanai. Bez tam *aizbilst* ir pamatā citai juridisku terminu grupai: *aizbildība* ('likumā noteikta forma rīcības nespējīga

pilsoņa personisko un mantisko tiesību aizsardzībai"), *aizbildnis* ('cilvēks, kas veic aizbildnības pienākumus, kam uzticēta aizbildnība'), *aizbildniecība* ('pastāvīga gādība par kādu, viņa interešu aizstāvēšana').

Komentāri.

Pirmkārt, 'varas' jēdziens nav obligāti saistāms ar vardarbību, pakļaušanu vai citām ļaunuma izpausmēm. Valsts līmenī vara ir tas, ko sabiedrība uztic valstij, nedomājot, ka valsts varai jābūt kā vardarbībai pret sabiedrību vai virskundzībai. Savukārt valsts uztic rūpes un atbildību par bērniem (kamēr tie nav pilngadīgi) vecākiem. Bērnu vadīšana labos tikumos, kas dažkārt saistīta ar vajadzību paklausīt vecākiem, nav nekas slikts. Tas pat ir vecāku uzdevums labākas bērnu nākotnes vārdā. Tas nav jāuzskata par bērnu tiesību pārkāpumu vai aizskārumu.

Ja vecāki varu izlieto ļaundarbībai pret bērnu, vecāku vara tiek atņemta miesīgajiem vecākiem, un to var piešķirt citai personai (personām), piemēram, adopcijas gadījumā. To regulē likumi.

Otrkārt, kā liecina internetā iegūtās ziņas, terminam *vecāku vara* atbilstošs termins lietots dažādās valodās: angļu *parental authority*, franču *autorité parentale*, vācu *elterliche Gewalt*, spāņu *patria potestad*, holandiešu *ouderlijke macht*, portugāļu *autoridade parental; poder paternal*. Tas nenozīmē, ka līdztekus šim plašākas nozīmes juridiskajam terminam konkrētos gadījumos, kad runa ir atsevišķi par vecāku tiesībām, pienākumiem, atbildību, gādību, aprūpes tiesībām, bērnu tiesībām, bērnu aprūpi, aizbildnību u. c., nevarētu lietot attiecīgus šaurākas nozīmes terminus gan latviešu, gan citās valodās: *vecāku atbildība* – angļu *parent responsibility*, *bērna aprūpe* – *child care*, *aizbildnība* – *custody*.

Vārdi valodās ir daudznozīmīgi. Termina izvēlē būtisks ir tajā ietveramais jēdziens. Šai ziņā nebūtu pareizi akli sekot termina izvēlei vai maiņai citā valodā. Piemēram, ja angļu valodā vārda *authority* skaidrojumā ietver nozīmi 'piespiest paklausīt' (sk. Oksfordas vārdnīcu), tas nenozīmē, ka šī 'piespiešana' automātiski jāattiecinā uz vārdu *vara* latviešu valodā un jāatsakās no termina *vecāku vara* tāpēc vien, ka angļu valodā varbūt atsakās no *parental authority*.

Treškārt, ja terminā ir jāietver nosacīta nozīme, terminu modeļi piedāvā veidot salikteni. Šai gadījumā (lai mazinātu it kā pārmērīgo 'varas' jēdzie-

nu) tas varētu būt, piemēram, saliktenis *vecākvara*. Tomēr nešķiet, ka šoreiz termina formas maiņa būtu nepieciešama, jo praksē līdz šim lietotais termins *vecāku vara* (kā paskaidroja dzimtsarakstu nodaļu darbinieki) nekādas neērtības vai kolīzijas nav radījis un visticamāk, ka vēlmi mainīt terminu ietekmējis angļu valodas termins (par ko sk. iepriekš).

LZA TK priekšsēdētāja *V. Skujiņa*
LZA TK zinātniskā sekretāre *M. Ķirīte*

LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 12

Par termina *finanses* locījuma formu

Pieņemts 30.04.2002.; prot. Nr. 2/1026.
Lēmuma pamats: Valsts valodas centra vēstule.

LZA Terminoloģijas komisija atbalsta Latviešu valodas ekspertu komisijas atzinumu, ka vārds *finanses* daudzskaitļa ģenitīvā lietojams ar latviešu valodā regulāro līdzskaņa *s/š* miju: *finanšu*.

Pamatojums.

1. Latviešu valodā visiem vārdiem, arī aizguvumiem, kas beidzas ar *-anse*, *-ese* u. tml., daudzskaitļa ģenitīvā ir līdzskaņu *s/š* mija: *nianse* – *nianšu*, *disonanse* – *disonanšu*, *alianse* – *alianšu*, *baronese* – *baronešu*, *finese* – *finešu*, tāpat kā latviskas cilmes vārdos *apse* – *apšu*, *atvase* – *atvašu* u. c. Padomju laikā vārdam *finanses* kā vienīgajam izņēmumam tika pieļauta paralēlforma bez līdzskaņu mijas: *finanšu* un *finansu*.

Atteikšanās no paralēlformas, kā to paredz 20. gs. 90. gadu pareizrakstības vārdnīcas (Pareizrakstības komisijā savulaik sagatavotā un 1995. gadā publicētā "Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca" (R.: Avots, 1995), kam sekojušas arī citas pareizrakstības vārdnīcas: "Pareizrakstības rokasgrāmata" (R.: Avots, 1996), "Mūsdienu latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca" (R.: Jumava, 1996); "Palīgs latviešu valodas pareizrakstībā" (R.: Avots, 2000)) sekmē valodas vienotību.

2. Saskaņā ar pareizrakstības vārdnīcām regulārā forma *finanšu* jau konsekventi lietota visās LZA TK apstiprinātajās terminu vārdnīcās un citās publikācijās (piem., arī Latvijas Bankas grāmatā "Starptautiskie grāmatvedības standarti 1997"), Tulkošanas un terminoloģijas centra tulkojumos un citur praksē. Regulārā forma izmantota arī Valsts kancelejas izdotajā "Normatīvo aktu izstrādes rokasgrāmatā" (R., 2002), ko sagatavojušas V. Krūmiņa un V. Skujiņa.

3. Izņēmuma formas aizstāšana ar regulāro vienā locījumā nenozīmē paša termina maiņu, tāpēc termina *finanses* turpmāka lietošana daudzskaitļa ģenitīvā ar regulāro līdzskaņa *s/š* miju arī likumos, MK noteikumos un citos normatīvajos dokumentos attiecas tikai uz vārda viena locījuma formas pareizrakstības labojumu, kas nebūtu saistāms ar prasību veikt grozījumus iepriekš publicētajos normatīvajos aktos.

LZA TK priekšsēdētāja V. Skujiņa
LZA TK zinātniskā sekretāre M. Ķirīte

LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 13

Par angļu valodas termina *household* atbilstmi latviešu valodā

Pieņemts 14.05.2002.; prot.Nr. 3/1027.
Lēmuma pamats: demogrāfu konsultācija.

Angļu valodas vārdam *household* ir divas pamatnozīmes un katrai no tām latviešu valodā atbilst cits termins.

Angļu termina *household* 1. nozīmei, kas ietver jēdzienu 'sociāla vienība – atsevišķa persona vai personu grupa, ko saista laulība, radniecība vai citas personiskas attiecības un kas dzīvo vienā mājoklī (mājā, dzīvoklī u. tml.), kura uzturēšanu sedz kopīgi, kā arī kas kopīgi saimnieko', latviešu valodas terminoloģijā atbilst termins *saime*. Var būt: *vienas personas saime* un *divu vai vairāku personu saime*; *saimes galva*; *saimes sastāvs* – *tēvs, māte, bērni, citi radnieki* u. c., kas dzīvo un saimnieko kopā; *saimes loceklis*; *saimes galvenais pelnītājs*; *saimes sociālekonomiskās grupas*: *algota darba saime, uzņēmēju un citu pašnodarbināto saime, zemnieku saime, pensionāru saime*; *saimes mājoklis*.

Angļu termina *household* 2. nozīmei, kas ietver jēdzienu 'vienas personas vai laulībā, radniecībā vai citās attiecībās saistītu un vienā mājoklī (dzīvoklī, mājā u. tml.) dzīvojošu personu kopīga saimniecība; ar saimes un bērnu aprūpi, mājokļa uzturēšanu, saimniekošanu saistīto darbu kopums', latviešu valodā atbilst termins *mājsaimniecība*. Var būt: *vienas personas mājsaimniecība* un *divu vai vairāku personu mājsaimniecība*; *[mājs]saimniecības preces*, *mājsaimniecības galva*, *mājsaimniecības sastāvs*: *13 govīs, 4 traktori, 3 ēkas, dažādas iekārtas* utt.

Pamatojums.

Kā liecina Oksfordas vārdnīca, angļu valodā vārdam *household* ir divas pamatnozīmes: 1) 'mājas iedzīvotāji kā vienība'; 2) 'māja un tās darījumi, lietas'. Tulkojošās vārdnīcās 1. nozīme parasti tulkota ar vārdu *ģimene*; 2. nozīme – ar *mājsaimniecība*. Vārds *ģimene* jēdzieniski attiecas uz cilvēku kopumu (vismaz diviem cilvēkiem), ko saista laulība un asinsradniecība. Šāda izpratne sašaurina angļu vārdā *household* ietvertu jēdzienu, tāpēc vārds *ģimene* nav izmantojams. Savukārt vārda *saime* izpratne ir plašāka. Kā liecina "Latviešu valodas vārdnīca" (R., 1987/1998), to attiecina ne tikai uz ģimeni, bet arī uz citiem cilvēku kopumiem, ko saista kopīga strādāšana, saimniekošana vai cita darbība. Līdz šim *saime* nav attiecināta uz vienu personu un tās darbošanos. Pieļaujot vārda *saime* turpmākajā izpratnē latviešu valodā nozīmes pārnēsumu (attiecinājumu) arī uz vienu personu, iegūstam terminoloģisku ekvivalentu angļu vārda *household* 1. nozīmei.

Termins *mājsaimniecība* kā angļu vārda *household* 2. nozīmes ekvivalents izmantojams tad, ja runa ir par saimniecību, kas ir kopīga kādas mājas vai cita mājokļa iedzīvotājiem.

Latviešu valodā vārds *mājsaimniecība* nav izmantojams iedzīvotāju, cilvēku apzīmēšanai, pat ja tiem ir kopīga saimniecība.

LZA TK priekšsēdētāja V. Skujiņa
LZA TK zinātniskā sekretāre M. Ķirīte

LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 14

Par terminiem *institūcija*, *konstitūts* un *orgāns*

Pieņemts 31.05.2002.; prot. Nr. 4/1028.
Lēmuma pamats: likumprojektu termini.

LZA Terminoloģijas komisija (TK) atzīst, ka institucionālais jeb, lietojot juridiski precīzāku izteiksmi, konstitutīvais veidojums, kurš tiesiski saskaņā ar dibināšanas aktu (pamata likumu, satversmi, konstitūciju, nolikumu u. tml.) tiek izveidots reizē ar juridisko personu, bez kura juridiskā persona nevar tiesiski pasāvēt un pilnvērtīgi darboties (resp. bez kura tā nav rīcībspējīga) un kura maiņa vai likvidēšana maina juridiskās personas būtību, latviešu valodā, tāpat kā līdzšinējos desmit Latvijas kā neatkarīgas valsts pastāvēšanas gados, saucams par institūciju vai, ja juridiski termins *institūcija* nešķiet pieņemams tā plašākas nozīmes dēļ, – par konstitūtu, nevis par "orgānu" kā 40.–80. gadu periodā.

Pamatojums.

Vārds *institūcija* latviešu valodā pirmo reizi lietots un LZA Terminoloģijas komisijā (TK) pēc Ministru kabineta konsultācijas akceptēts 20. gadsimta 90. gadu sākumā iepriekšējā periodā lietotā termina "orgāns" aizstāšanai. Termina funkcijā vārds *institūcija* rakstos fiksēts "Valsts pārvaldes institucionālās uzbūves konceptuālajā ziņojumā", kur lasāms: "Satversme nosaka valsts varas **institūcijas** [izcēlums mūsu]: Saeima, Valsts prezidents, Ministru kabinets, Augstākā tiesa, Satversmes tiesa, Valsts kontrole, kurām to kompetences robežās piešķirtas tiesības nepastarpināti rīkoties valsts vārdā. Ministru kabinets tā kompetencē esošo valsts funkciju izpildei izveido valsts pārvaldes institucionālo sistēmu." (Inf. biļetens "Jaunā Pārvalde", 9. lpp.)

Vārda *institūcija* pamatā ir latīņu vārds *institūtiō* (no *institūere* 'dibināt; sakārtot; mācīt'), un jēdzieniski tas ir labi piemērots attiecīgā institucionālā veidojuma apzīmēšanai, turklāt 10 gados tas jau ir sekmīgi ieviesies praksē un ir sabiedriski akceptēts.

Vārds *konstitūts* ir jaundarinājums latviešu valodā. Jēdzieniski tā pamatā ir vārdkopa 'konstitutīvs veidojums' jeb 'konstitutīva institūcija' un tas veidots, lai piedāvātu variantu termina "orgāns" aizstāšanai institucio-

nālā, t. i., 'konstitutīva veidojuma' nozīmē. *Konstitūts* (no latīņu *cōnstituere* 'nostādīt, uzstādīt; ierīkot; iekārtot; iecelt (amatā); nolemt, noteikt') ir tāds veidojums, kurš tiesiski tiek izveidots līdz ar pašu juridisko personu, bez kura juridiskā persona nevar pilnvērtīgi tiesiski darboties (tā nav rīcībspējīga) un kura maiņa vai likvidācija maina juridiskās personas būtību. Valsts konstitūti Latvijā ir Valsts prezidents, Saeima, Ministru kabinets, Tiesa, Satversmes tiesa, Valsts kontrole; dažādās iestādēs, uzņēmumos, organizācijās konstitūti var būt direkcija, dome, padome, valde, senāts u. tml. Šie veidojumi tiek konstituēti, t. i., izveidoti, nodibināti (sal.: "Svešvārdu vārdnīca". – R.: Jumava, 1999, 389. lpp.), lai attiecīgā juridiskā persona (valsts vai atsevišķa iestāde, uzņēmums, uzņēmēj sabiedrība, organizācija) varētu tiesiski pastāvēt un veikt tai paredzētās funkcijas.

Vārda *orgāns* pamatā ir grieķu vārds *organon* ('rīks, instruments'), un latviešu valodā ar to parasti apzīmē dzīvnieka vai auga organisma daļu ar noteiktu uzbūvi un funkcijām. Vārda *orgāns* lietojums institucionāla (vai konstitutīva) veidojuma (*varas orgāns*, *pārvaldes orgāns*, *likumdošanas orgāns*) un arī mehānisma sastāvdaļas (*darba orgāns*) nozīmē 50.–80. gados latviešu valodā tika izjūsts kā svešķermenis, turklāt savienojumos "varas orgāni", "iekšlietu orgāni", "partijas orgāni" vārds *orgāns* jēdzieniski tika saistīts ar piespiedu mehānisma lietošanu un sabiedrībā pret šo vārdu izveidojās spēcīga psiholoģiska barjera, kas vēl joprojām psiholoģiski aktuāla. Vārds *orgāns* līdz šim nav attiecināts uz iestāžu, uzņēmumu, uzņēmēj sabiedrību iekšējām vadošajām struktūrvienībām (direkciju, domi, padomi, valdi u. c.), un arī pašas iestādes nav sauktas par "ķermeņiem" atšķirībā no vācu un angļu valodas (sal.: vācu *gesetzgebender Körper* – angļu *legislative body* – latv. *likumdevēja institūcija* (līdz 90. gadu sākumam "orgāns")).

Tiesību sfērā, kā liecina Konversācijas vārdnīca, bioloģijas terminu *orgāns* latviešu valodā no vācu valodas ieviesa vācu tiesībnieks O. Gērke 19. gs., lai apzīmētu atsevišķu personu vai personu grupu, kurai ir tiesības izteikt kādas cilvēku apvienības kā juridiskas personas gribu. Savukārt citi tiesībnieki piemēroja šos uzskatus arī valststiesībās, nosaucot par valsts kā juridiskas personas orgāniem tās iestādes un amatpersonas. Konversācijas vārdnīcā arī norādīts, ka aplūkots uzskats atzīts par mākslīgu un tiesībnieki paturēja orgāna nosaukumu tikai "kā tehnisku terminu pārveidotā nozīmē (sal.: organizācija, organisma teorija)".

Oficiālajai terminoloģijai raksturīga stilistiska neitralitāte. Tāpēc gan psiholoģiski motivētā negatīvā stilistika, gan arī tēlainais juridiskas personas salīdzinājums ar ķermeni un šīs personas institucionālo (vai konstitutīvo) veidojumu salīdzinājums ar orgāniem var noderēt neoficiālā, tēlainā raksturojumā, bet neiederas zinātniski un teorētiski pamatotas nozares terminu sistēmā un oficiālos normatīvos aktos.

Kā liecina "Juridisko terminu vārdnīca" (R., "Nordik", 1998), valsts ir viena no **sabiedrības** organizācijas formām, tāpēc ne valsts kā juridiska persona, ne iestādes, uzņēmumi, organizācijas un to struktūrvienības nav atzīstami par specifiski juridiskiem objektiem, kuru apzīmēšanā nebūtu jāņem vērā plašākas sabiedrības viedoklis.

LZA TK priekšsēdētāja *V. Skujiņa*
LZA TK zinātniskā sekretāre *M. Ķirīte*

LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 15

Par angļu valodas apzīmētāju *top-down* un *bottom-up* atveidi latviešu valodā metožu nosaukumos

Pieņemts 19.11.2002.; prot. Nr. 7/1031.
Lēmuma pamats: konsultācijas.

Angļu valodā ar *top-down* apzīmē metodi, saskaņā ar kuru lēmumi tiek pieņemti augstākā institūcijā, bet pārējiem lēmums paklausīgi jāpilda. Savukārt ar *bottom-up* tiek apzīmēta metode, ar kuru katrs praksē rīkojas, kā grib un saprot, līdz tiek apjausta saskaņošanas vajadzība, lai novērstu traucējošās atšķirības.

Latviešu valodā šo metožu apzīmēšanai izmantojami vārdi *lejupējs* un *augšupējs*, proti:

angļu *top-down method* – latv. *lejupējā metode*,
angļu *bottom-up method* – latv. *augšupējā metode*.

LZA TK priekšsēdētāja *V. Skujiņa*
LZA TK zinātniskā sekretāre *M. Ķirīte*

LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 16

Par angļu termina *peer* atbilsmi latviešu valodā

Pieņemts 19.11.2002.; prot. Nr. 7/1031.
Lēmuma pamats: Valsts Jaunatnes iniciatīvu centra konsultācija.

Angļu valodā ar terminu *peer* tiek apzīmēta persona, kas ir līdzīgā stāvoklī ar kādu citu, kādu, kas pieder pie tādas pašas sociālās grupas, kura visbiežāk balstās uz vecumu, rangu (pakāpi) vai statusu (sk. "Merriam–Webster Collegiate Dictionary", 10th edition. Mass: Merriam–Webster, 1994).

Latviešu valodā šī jēdziena izteikšanai lietojams termins *līdzinieks* (sk. arī "Angļu–latviešu vārdnīca". – R.: Jāņa sēta, 1997), nevis "vienaudzis" vai "līdzaudzis": *vienaudzis* ir persona, kas 'ir vienā vecumā ar kādu' (sk. "Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca". – R.: Zvaigzne ABC, 2000), bet *līdzaudzis* terminoloģiski pagaidām nav definēts.

Līdz ar to *peer education* ir *līdzinieku izglītība* un *peer educator* ir *līdzinieku izglītotājs*. Līdzinieku izglītībai raksturīgs paņēmieni ir izvēlēties izglītotāju no līdzinieku vides.

LZA TK priekšsēdētāja *V. Skujiņa*
LZA TK zinātniskā sekretāre *M. Ķirīte*

LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 17

Par Eiropas jaunās naudas nosaukumu latviešu valodā

Pieņemts 19.11.2002.; prot. Nr. 7/1031.
Lēmuma pamats: konsultācijas.

Ja Latvija iestāsies Eiropas Savienībā, gaidāms, ka Latvijā ieviesīs jauno Eiropas Savienības naudas vienību. Tuvojoties šādam brīdim, ir aktīvizējies sabiedrības doma par latviešu valodā vairāk piemēroto naudas vienības nosaukuma formu: paturēt līdz šim jau lietoto nelokāmo formu *eiro* (šādu risinājumu vairāk atbalsta Latviešu valodas ekspertu komisija),

vai tomēr ievērot latviešu valodas sistēmai vairāk piemēroto un tautas valodā tradicionāli pierasto paradumu lietvārdus, arī tieši Latvijā lietotās naudas nosaukumus, lietot lokāmā formā (*dālderis, rublis, lats*), un nelokāmā *eiro* vietā izvēlēties kādu no lokāmajām formām: *eirs, eiris* vai *eira* (šāds viedoklis ir pārsvarā LZA Terminoloģijas komisijā).

Apvienotā abu komisiju sēdē tika nospriests, ka galavārds sakāms sabiedrībai. Tā kā uz aptaujas rakstu "Latvijas Vēstnesī" (27.02.2002.) tika saņemts mazāk par 10 vēstulēm, plašākai aptaujai tika nolemts izmantot internetu. Šāda aptauja arī tika veikta. Uz "Delfu" portālā publicēto A. Lauža rakstu "Mainīsim latus – eiro vai eirās?" atsaucās 246 lasītāji. Daļai atsauksmju bija pārspriedumu raksturs, bet no tiem, kuri tieši izteicās par vai pret lokāmo formu, 55% bija par lokāmu formu, lielākoties – par formu *eira* (daži gan domāja, ka ir jau par vēlu uz to pāriet), un 45% — par nelokāmo formu.

Līdz ar to viedokļu kopsavilkuma sēdē **LZA TK pieņēma lēmumu ieteikt latviešu valodā priekšroku dot lokāmam naudas vienības nosaukumam sieviešu dzimtes formā: *eira*.**

Pamatojums.

Latviešu valodā lietvārdiem raksturīgas lokāmās galotnes, kas nepārprotami rāda vārdu savstarpējo saistījumu. Arī naudas vienību nosaukumi latviešu valodā pārsvarā ir lokāmā formā: *dolārs, marka, lats, lira, rublis*, arī iepriekšējās eironaudas nosaukums *ekijs*. Nelokāmā forma citvalodu vārdos, ja tie ikdienā bieži lietojami, īpaši datīvā un lokatīvā, nereti ir pārprotama (*mainīt latus eiro, dolāra kurss eiro, privātpersonu depozīti eiro*), un ne velti bankas savos tekstos sākušas plaši lietot vārdkopu *eiro valūta* (piem., *kredīti latus un eiro valūtā*).

Biežāk lietotie nelokāmie aizguvumi tautas mutē atbilstoši latviešu valodas sistēmai ar laiku parasti kļūst lokāmi: *želē* → *zeleja*, *filē* → *fileja*, *Bruno* → *Brunis*, *Betty* → *Betija*, *kino* → *ķinītis*, *auto* → *autiņš*.

Termina funkcijā internacionālismi vai internacionālie elementi ar *-o* parasti ietilpst saliktnos kā to pirmie komponenti: *kino* → *kinoteātris*, *kinofilma*; *radio* → *radiofons*, *radiouztvērējs*, *radiostarojums*; *auto* → *automobilis*, *autopilots*; *foto* → *fotogrāfija*, *fotoateljē*, *fotoattēls*.

Saliktnos tiek izmantots arī elements *eiro-* (*eirokomisija*, *eirodolāri*,

eirokredīts, eiroremonts, eirokomunisms), un var nebūt skaidrs, vai konkrētā vārdā tas ir saistāms ar pasaules daļas nosaukumu Eiropa, vai ar naudas vienības nosaukumu, ja arī tas ir "eiro".

Valodās, kurās vārdiem ir atšķirīgas locījumu vai skaitļu formas, arī naudas vienību nosaukumi ir lokāmi: čehu valodā *euro, eura, euru, eurem, eur, eury, eurech* utt., angļu valodā vienskaitlī *euro*, bet daudzskaitlī arī *euros*; franču valodā *euro* un *euros*; igauņu valodā *euro* un *eurod*; lietuviešu valodā *euras* un *eurai* (plašāk sk. LV, 27.02.2002. un "Delfos" publicēto tabulu).

Arī citās valodās naudas vienību nosaukumos galotne *-o* izmantota reti (*peso, kruzeiro*). (Sk. tabulu: <http://www.delfi.lv/temp/eironauda.doc>)

Izvēloties lokāmo formu, priekšroka labskanības un lietošanas ērtības apsvērumu dēļ tika dota sieviešu dzimtes formai, pievienojot saknei *eir-*, kas ir arī vārdā *Eiropa*, galotni *-a*. Sīknaudas nosaukšanai izmantojams saliktenis *eirocents* (daudzskaitlī *eirocenti*).

Piebilde. Arī nelokāmā forma ar *-o eiro* latviešu valodā nav uzskatāma par kļūdu. Eiropas Savienības naudu par *eiro* saucam gluži tāpat kā Latīņamerikas valstu *peso* vai Brazīlijas *kruzeiro*. Tomēr, ja tā kļūs par Latvijas naudu, lokāmajai formai ir lietojuma un izteiksmes skaidrības priekšrocības (par to sk. iepriekš).

LZA TK priekšsēdētāja *V. Skujiņa*
LZA TK zinātniskā sekretāre *M. Ķirīte*

LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 18

Par termina vārda brīvība izpratni un atbilstmi angļu valodas terminam *freedom of expression*

Pieņemts 28.01.2003.; prot. Nr. 1/1033.

Lēmuma pamats: Juridiskās terminoloģijas apakškomisijā saņemtais termina maiņas priekšlikums.

"Latviešu valodas vārdnīcā" (R.: Avots, 1987/1998; turpmāk – LVV) vārda *brīvība* skaidrota kā 'tiesība atklāti paust savus uzskatus'. *Vārda*

brīvība kā valstiski svarīga norma ietverta Latvijas Republikas Satversmē, kur nodaļā "Cilvēka pamattiesības" 100. pantā precizēti izskaidrota šī termina jēga: "Ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus".

Kā liecina Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 10. panta pirmā daļa, kur arī ir runa par tiesībām brīvi paust savus uzskatus, šis jēdziens angļu valodā izteikts ar terminu *freedom of expression*.

Līdz ar to LZA Terminoloģijas komisija (TK) atzīst, ka **angļu valodas terminam *freedom of expression*, kas jēdzieniski saistīts ar nozīmi 'tiesības brīvi (atklāti) paust savus uzskatus', latviešu valodā atbilst šajā nozīmē jau tradicionāli lietotais termins *vārda brīvība***, nevis burtiskais tulkojums no angļu valodas "izteiksmes brīvība".

Savukārt angļu termins *freedom of speech*, kas līdz šim tika dots kā *vārda brīvības* tulkojums angļu–latviešu un latviešu–angļu vārdnīcās, kā arī "Juridisko terminu vārdnīcā" (R., 1993), turpmāk nav uzskatāms par termina *vārda brīvība* ekvivalentu angļu valodā, ja tas nav sinonīms terminam *freedom of expression*. Ja terminu *freedom of speech* attiecina uz runu runāšanu, par tā ekvivalentu latviešu valodā LZA TK atzīst terminu *runas brīvība*.

Pamatojums.

Latviešu valodā vārdam *vārds* ir dažādas nozīmes, arī tāda, kas nav saistīta ar vārdu kā valodas vienību, piem., *dot vārdu* nozīmē 'dot iespēju publiski paust savus uzskatus, attieksmi'; *teikt savu vārdu* – 'dot ieguldījumu (kādā jomā) jebkurā veidā'; *iegūt vārdu* – 'kļūt slavenam'; *vārda brīvība* – 'tiesības brīvi paust savus uzskatus' (bet savus uzskatus, attieksmi var paust gan vārdos, gan rīcībā, gan darbos u. tml.).

Termins *vārda brīvība* juridiskā izpratnē lietots jau sen, tas dots arī 1942. gada "Juridiskās terminoloģijas vārdnīcā", tas lietots pašreiz spēkā esošos Latvijas tiesību aktos un starptautisko tiesību aktu tulkojumos. Termina *vārda brīvība* jēdzieniskā nozīme, kas skaidrota LR Satversmes 100. pantā, balstās uz šīs vārdkopas pamatnozīmi vispārlietojamā valodā (tā skaidrota LVV, par ko sk. iepriekš). Šī pamatnozīme nav ierobežota ar uzskatu paušanu katrā ziņā tikai vārdos (jo tad būtu rakstīts, ka ir "tiesības savus uzskatus brīvi paust vārdos"): ja teikts, ka ir "tiesības

brīvi paust savus uzskatus", tas jāsaprot – vispār, jebkurā veidā.

Kā liecina angļu–latviešu un latviešu–angļu vārdnīcas, kā arī latviešu–angļu–latviešu "Juridisko terminu vārdnīca" (R., 1993), līdz šim kā *vārda brīvības* atbilde angļu valodā dots vārdu savienojums *freedom of speech*. Tā kā *speech* jēdzieniski nepārprotami saistās ar 'runu' (*speech* – *runāšana; runa; runas veids; valoda*), pārejai uz terminu "freedom of expression" angļu valodā var būt savs pamatojums, bet tas nenozīmē, ka līdz ar to jāmaina termins arī latviešu valodā.

Lai izteiktu jēdzienu 'tiesības brīvi (atklāti) paust savus uzskatus', kas ietverts angļu valodas terminā *freedom of expression*, latviešu valodā nevar izmantot šī angļu termina burtisko tulkojumu "izteiksmes brīvība", jo vārds *izteiksme* ir 'domu formulējuma veids, stils' (piem., *dzejiska izteiksme, sarkastiska izteiksme*), bet tiesību jomā runa ir par pašu domu, uzskatu paušanas faktu.

Katrā valodā vārdiem ir atšķirīgs nozīmju diapazons un lietojuma tradīcija, tāpēc burtiskā sekošana citas valodas paraugam var radīt jēdzieniskus pārpratumus.

Termins *vārda brīvība* latviešu valodā tautas lietojumā ir frazeoloģiski nostiprinājies un izsaka stabilu jēdzienu, kas ir plašāks par vārdu burtisko nozīmi. Termina maiņa radītu liekas neskaidrības un izpratnes nekonekvenci.

LZA TK priekšsēdētāja *V. Skujiņa*
LZA TK zinātniskā sekretāre *M. Ķirīte*

LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 19

Par terminu *vietas izpildītājs*

Pieņemts 28.01.2003.; prot. Nr. 1/1033.

Lēmuma pamats: konsultācijas.

LR Ministru kabineta noteikumos Nr. 154 "Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas noteikumi" (23.04.1996.) saīsinājumu sarakstā apzīmējums *v. i.* skaidrots kā 'pienākumu ("vietas") izpildītājs', proti – to attiecina uz personu, kura izpilda noteiktus amata pienākumus cita

vietā uz laiku vai līdz brīdim, kad pati tiek oficiāli apstiprināta attiecīgajā amatā. Tā kā "vietu izpildīt" šo vārdu tiešajā nozīmē nav iespējams, bet "pienākumus izpildīt" ir iespējams, praksē sākas pāreja no "vietas izpildītāja" uz "pienākumu izpildītāju".

Nenoraidot noteiktā nozīmē arī termina *pienākumu izpildītājs* lietošanu, **LZA TK tomēr atzīst, ka termins *vietas izpildītājs*, un līdz ar to arī tā saīsinājums *v. i.*, joprojām lietojams normatīvos aktos paredzētajos gadījumos.**

Pamatojums.

Vārdam *vieta* viena no nozīmēm ir arī 'darbs, amats', un var pildīt un izpildīt gan amatu, gan darbu, līdz ar to – pārnestā nozīmē – arī vietu.

Termins *vietas izpildītājs* skaidri definēts skaidrojošajā vārdnīcā ('persona, kas veic kāda amata pienākumus uz laiku vai līdz oficiālai apstiprināšanai šajā amatā') un jau ir plaši lietots gan praksē, gan tiesību aktos, arī saīsinājums *v. i.* ir kļuvis par stabilu simbolu šajā nozīmē.

Pienākumu var pildīt un izpildīt, kā arī veikt, bet saīsinājumu *p. i.*, kam nav nostiprinājusies viena noteikta stabila nozīme, var uztvert arī kā "pagaidu izpildītāju" vai kā citādi.

Amatu pienākumu pagaidu izpildē ir divi pamatgadījumi: 1) kad kādu ieciņ vakantajā amatā, kas nav aizņemts; 2) kad iekšējo pienākumu sadales kārtībā viens darbinieks uz laiku aizstāj kādu citu. Dažādos gadījumos var būt atšķirīgi pienākumu un tiesību pilnvarojumi. Daudzas tiesības uz pienākumu izpildītāju nepāriet.

Tātad līdztekus plaši lietotajam un normatīvos aktos reglamentētajam *vietas izpildītājam* atšķirīgā nozīmē ir iespējams izmantot arī terminu *pienākumu izpildītājs*. Ja tiek lietoti atšķirīgi termini, lai tos nesajauktu, ir svarīgi katru no tiem precīzi definēt.

LZA TK priekšsēdētāja *V. Skujiņa*
LZA TK zinātniskā sekretāre *M. Ķirīte*

KONSULTĀCIJAS

JAUTĀJUMS.

Vai termini *audits* un *revīzija* un arī *auditors* un *revidents* ir sinonīmi?

ATBILDE.

Nē, ne *audits* un *revīzija*, ne *auditors* un *revidents* nav pilnīgi sinonīmi. Tos vieno tikai daļēja līdzība.

Termini *revīzija* un *revidents* latviešu valodā lietojami to tradicionālajā nozīmē, kas skaidrota dažādās vārdnīcās:

revīzija (latīņu *revisiō* 'izskatīšana no jauna') ir darbības un darījumu pareizuma un likumīguma pārbaude, ko iniciē augstāka institūcija, īpaši saimnieciskajā un finanšu jomā; revīziju veic, pārbaudot mantiskā stāvokļa uzskaiti, saimnieciskās darbības rezultātu pierakstus, finanšu pārskatus, kontus u. tml.; revīzijas mērķis – konstatēt pārkāpumus;

revidents ir persona, kas pilnvarota veikt revīziju.

Termini *audits* un *auditors* latviešu valodā aizgūti no angļu valodas 20. gs. 90. gados, lai apzīmētu no revīzijas un revidenta atšķirīgu, kaut arī zināmā mērā ar tiem saistītu, procesu un darītāju:

audits (latīņu *auditus* 'klausīšanās, dzirdēšana') – process, ko iniciē iestāde, uzņēmums vai fiziska persona, uzaicinot lietpratīgu speciālistu (auditoru), lai konstatētu iestādes, uzņēmuma vai fiziskās personas saimnieciskās darbības stāvokli, iespējamus trūkumus u. tml. un saņemtu ieteikumus stāvokļa uzlabošanai; auditu veic, uzklusot nepieciešamo informāciju pēc stāstītā vai ievācot nepieciešamo informāciju pēc dokumentiem u. tml.; audita mērķis – nepieļaut iestādes, uzņēmuma vai fiziskās personas bankrotu, saimnieciskās darbības

lejupslīdi u. tml. un laikus novērst iespējamus traucējumus;

auditors – speciālists, kas īpaši sagatavots audita veikšanai.

Terminu *revīzija*, *revidents* un *audits*, *auditors* nozīmes šķīrumu sarežģītas, ka angļu valodā abās nozīmēs tiek lietoti angļu vārdi *audit* un *auditor*.

JAUTĀJUMS.

Vai latviešu valodā ir tāds vārds *terminālis*? Kādā nozīmē tas lietojams?

ATBILDE.

Latviešu valodā daļai viena un tā paša celma aizguvumu ir atšķirīgas izskaņas – ar *-āls* un ar *-ālis*: *ģenerāls* un *ģeneālis*, *profesionāls* un *professionālis*, *feodāls* un *feodālis*, *klerikāls* un *klerikālis*, *vokāls* un *vokālis*, *integrāls* un *integrālis*, *diferenciāls* un *diferenciālis*, *instrumentāls* un *instrumentālis*. Atšķirīgās izskaņas ļauj atšķirt īpašības vārdus (to izskaņa ir *-āls*: *ģenerāls*, *profesionāls*, *vokāls*, *instrumentāls*) no lietvārdiem (to izskaņa ir *-ālis*: *ģenerālis*, *profesionālis*, *vokālis*, *instrumentālis*).

Spriežot pēc dažādām vārdnīcām, vārds *termināls* latviešu valodā ienācis vēlākā laikā, turklāt vispirms kā īpašības vārds. Tāpēc, kad to sāka lietot kā lietvārdu, attiecinot uz galastacijas vai cita "gala objekta" nosaukumu, **LZA Terminoloģijas komisija šo lietvārdu apstiprināja ar galotni *-is*: *terminālis***. Tā tas arī publicēts dažādās LZA TK apstiprinātās terminu vārdnīcās un datu bāzēs.

Īpašības vārdu no lietvārda ar izskaņām *-āls* un *-ālis* atšķir vēl arī citos vārdu pāros, piem., blakus *pedālim* – īpašības vārds *pedāls* (tāpat kā *manuāls*).

Protams, ne jau vienmēr ir šādi atšķirīgas vārdšķiras vārdu pāri ar *-āls* un *-ālis* un izskaņa *-āls* ir sastopama gan īpašības vārdos, gan lietvārdos, piem., *kapitāls*, *kvaratāls*, *potenciāls*.

JAUTĀJUMS.

Kad latviešu valodā lietojams termins *žeļeja* un kad – *gels*? Ko pārkam veikalā – *dušas žeļeju* vai *dušas gelu*?

ATBILDE.

Viensējuma "Latviešu valodas vārdnīcā" *žeļeja* skaidrota divās nozīmēs:

- 1) 'saldais ēdiens – ar želatīnu gatavots augļu sulu u. c. receklis';
- 2) 'receklaina masa, ko iegūst, ilgi vārot gaļas, kaulu produktus'.

Savukārt astoņsējumu "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" vārdam *žeļeja* pievienota vēl trešā nozīme: 'viela pārejā no šķidrā uz cieta agregātstāvokli', un dots piemērs *matu žeļeja*. Šeit dots arī teikums par ārstnieciskajiem polimēriem, kurus izmanto žeļejas masas veidā. Organismā tos ievada kausētā, izšķīdinātā veidā, bet cilvēka ķermeņa temperatūrā tie sacietē.

Žeļeja kā kulinārijā lietojams termins skaidrots arī "Svešvārdu vārdnīcā".

Vārds *gels* ne viensējuma, ne daudzsējumu skaidrojošajā vārdnīcā nav dots, bet "Svešvārdu vārdnīcā" tas skaidrots kā 'viendabīgs koloidāls receklis vai žeļeja ar dažām cieta ķermeņa īpašībām'.

LZA TK, apspriežot terminu *žeļeja* un *gels* latviešu valodā, savā 10.09.2002. sēdē atzina, ka **termins *žeļeja* lietojams ne tikai kulinārijā**, bet arī citās nozarēs, lai nosauktu noteiktas konsistences vielu, kas ir pārejā no šķidrā agregātstāvokļa uz cieta, tātad: ne tikai *augļu žeļeja*, *karpas žeļeja*, *vistas žeļeja*, bet arī *matu žeļeja*, *dušas žeļeja*, *roku žeļeja* u. c.

Savukārt *gels*, kā liecina skaidrojums, piem., I. Putilovas "Koloīdķīmijas praktikumā" (1972), tiek lietots koloīdķīmijas terminoloģijā. Koloīdķīmija pēta tādu sistēmu īpašības, kuru daļiņas ir relatīvi lielas. Šādas sistēmas ir arī recekļveida (strukturētās) sistēmas – geli vai recekļi, kas radušies no koloīdiem šķīdumiem – soliem (no latīņu *solūtiō* 'šķīdums').

Angļu valodā vārdu *gel* lieto abās nozīmēs un Oksfordas vārdnīcā vispārīgā nozīmē vārds *gel* skaidrots kā 'puscieta koloidāla sistēma, kas sastāv no šķīdumā izkliedētām cietvielas daļiņām'.

JAUTĀJUMS.

Kā saukt koku, no kura gatavo īpašas vieglās mēbeles: *rotangs* vai *rotangpalma*?

ATBILDE.

Vieglu mēbeļu izgatavošanai un grozu pīšanai izmanto palmu dzimtas liānas — *rotangpalmas* — stublājus.

Termins *rotangpalma* latviešu valodā minēts jau "Latviešu konversācijas vārdnīcā". 1981. gadā tas publicēts LZA TK apstiprinātajā "Ekonomģeogrāfijas terminu vārdnīcā". Tas lietots arī augu sistemātikā un citur speciālajā literatūrā. Speciālisti atzīst, ka termina maiņa nav vēlama. Tāpēc no rotangpalmas izgatavotās mēbeles saucamas par **rotangpalmas mēbelēm** (nevis par "rotanga" mēbelēm).

Atbilde sagatavota, konsultējoties ar bioloģijas nozares ilggadējo terminologu doc. E.Vimbu.

JAUTĀJUMS.

Kā latviski saucamas universitātes, ko angļu valodā apzīmē ar terminiem *home university* un *host university*?

ATBILDE.

Angļu valodā ar terminu *home university* apzīmē universitāti, kurā students sācis studēt un pēc vairāku mēnešu vai pāris gadu "viesošanās" citā universitātē (pašu zemē vai ārzemēs) atgriežas, lai pabeigtu studijas un saņemtu diplomu.

Ieteicamais latviskais termins: *pašzemes universitāte* (ja "viesošanās" studijas ir ārzemēs) jeb *pašuniversitāte* (ko var attiecināt uz jebkuru no abiem variantiem).

Ar terminu *host university* angļu valodā apzīmē universitāti, kurā students "viesojas" savu citā universitātē aizsākto studiju laikā, lai pēc zināma laika atgrieztos sākotnējā universitātē un saņemtu diplomu.

Ieteicamais latviskais termins: *vieszemes universitāte* jeb, īsāk un vispārinātāk, — *viesuniversitāte*.

Piebilde: lietuviešu valodā šo universitāšu apzīmēšanai izmantoti divdabji (tulkojumā): "nosūtošā" universitāte un "uzņemošā" universitāte.

Atbildei aptaujāti LZA TK plēnuma locekļi.

JAUTĀJUMS.

Kādā nozīmē lietojams termins *esība*, ar ko tas atšķiras no *esamība*?

ATBILDE.

Termins *esība* (a. *being*, kr. *naļičije*) LZA Terminoloģijas komisijā apstiprināts 1990. gadā ar nozīmi 1) 'kādu konkrētu vai abstraktu priekšmetu tiešā klātbūtne, atrašanās noteiktā vietā, vidē, laikā', piem., izskatot kādu lietu (jurisprudencē), konstatē pierādījumu esību vai neesību; iepazīstoties ar dokumentiem, konstatē visu vajadzīgo dokumentu esību (t. i., ir vai nav visi dokumenti) un parakstu vai zīmogu esību tajos. Termins *esība* publicēts vārdnīcā "Ekonomikas, lietvedības un darba organizācijas (ELDO) termini" (R., 1995/1996/1997).

Savukārt *esamība* ir 'matērijas objektīvā realitāte, tās pastāvēšana neatkarīgi no apziņas', un tas saistāms ar filozofiski abstraktu, vispārinātu skatījumu uz lietām un parādībām.

JAUTĀJUMS.

Kāds varētu būt angļu termina *twinning contract* latviskais ekvivalents?

ATBILDE.

Tā kā runa ir par līgumu, ko vienas valsts atsevišķa institūcija slēdz ar vairāku citu valstu attiecīgām institūcijām, lai pakāpeniski ieviestu vienveidīgus nosacījumus vai kārtību noteiktā sadarbības segmentā, latviski ieteikts tiešs angļu termina tulkojums *dvīņojumlīgums*. LZA Terminoloģijas komisijas sēdē tika izteikts viedoklis, ka varētu izmantot arī īsāku un vienkāršāku salikteni *dvīņlīgums* (pēc analogijas ar terminu *dvīņpilsēta*).

IEVĒRĪBAI!

1. LZA TK savā 19.11.2002. sēdē ir apstiprinājusi Juridiskās terminoloģijas apakškomisijā akceptēto internacionālisma **apropriācija jēdzieniskā satura maiņu** latviešu valodā. Līdz šim latviešu valodā internacionālisms *apropriācija* svešvārdu vārdnīcās skaidrots kā 'piesavināšanās, iegūšana savā īpašumā'. Savukārt angļu valodā attiecīgajam vārdam *appropriation* ir gan nozīme 'iegūšana savā īpašumā' (turklāt bez īpaša pilnvarojuma, tāpēc angļu–latviešu vārdnīcās šajā nozīmē lietots tulkojums „piesavināšanās; zagšana”), gan 'naudas (finanšu) veltīšana (atvēlēšana) noteiktam mērķim'. Šajā otrajā nozīmē latviešu valodā tulkojumā parasti tika lietots termins *asignēšana (līdzekļu asignēšana)*.

Tulkojot ES normatīvos aktus, gan juridiskajā, gan finanšu terminoloģijā angļu terminam *appropriation* arī otrajā nozīmē par ekvivalentu atzīts *apropriācija*, bet termins *asignēšana* paturēts kā angļu termina *assignment* ekvivalents (vienā no tā nozīmēm).

LZA TK sēdē atzīts, ka, runājot par atvēlētajiem (apropriētajiem) līdzekļiem, ir izmantojama forma *apropriējumi* (iepriekš lietotā „asignējumi” vietā). Par kļūdu atzīts daudzskaitļa formas „apropriācijas” lietojums līdzekļu nozīmē.

Raksturotā internacionālisma *apropriācija* nozīmes maiņa, t. i., tuvināšana attiecīgā internacionālisma nozīmei angļu valodā, savukārt nozīmē, ka turpmāk ieviešami attiecīgi labojumi angļu–latviešu un latviešu–angļu vārdnīcās un automatizētajās datu bāzēs, proti – jaunā atbilstība ir šāda: angļu *appropriation* – *latv.* 1. (līdzekļu) *apropriācija*; 2. *iegūšana savā īpašumā*; *misappropriation* – [*nelikumīga*] *piesavināšanās*.

2. Militārās terminoloģijas speciālisti ir atklājuši, ka latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās ir neprecizitātes vai nepilnības vārdu *sardzne*

un *virssardzne* skaidrojumos un skaidrojumiem atbilstošas vārda formas izvēlē. Līdz ar to kļūda ieviesusies arī dažos normatīvajos aktos.

Atbilstoši latviešu valodas vārddarinājumu modeļiem un militārās terminoloģijas praksei par korektiem atzīstami šādi termini un to skaidrojumi:

***sardzne* – ‘telpa, kur izvietota sardze’;**

***virssardzne* – ‘sardzne, pie kuras ierīkotas aresta telpas’.**

Par kļūdu atzīstama vārda *virssardze* lietošana telpas apzīmēšanai.

Piebilde: vārds *sardze* bez tam attiecināms uz sievieti, kuras nodarbošanās ir sargāšana. Proti: atkarībā no personas nodarbošanās un dzimuma uz šo personu attiecināmi vārdi *sargs* vai *sardze*, *apsargs* vai *apsardze*.

3. Telefonijas speciālisti par sinonīmu anglismam *telekomunikācija* apstiprinājuši jaunvārdu ***telesakari***.

Komentārs. Pēdējos 10 gados strauji paplašinājusies vārdu *komunikācija, komunicēt, telekomunikācija* lietošana dažādās šo vārdu formās un skaidrojumos ar citiem vārdiem. Angļu–latviešu vārdnīcā *communication* tulkošanai izmantoti vārdi *paziņojums, izplatīšanās, sazināšanās, saziņa, sakari*, bet *telecommunication* tulkots kā *tālsakari*.

Kaut arī anglisms *telekomunikācija* nav atrodams nevienā no abām latviešu valodas skaidrojošajām vārdnīcām, ne arī 1999. gadā publicētajā “Svešvārdu vārdnīcā”, ne plašajā “Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā”, tas nebija par šķērslī šī vārda straujai ienākšanai ikdienas lietojumā. Sākotnēji tas tika lietots kā sinonīms vārdam *tālsakari* (sk. “Angļu–latviešu–krievu informātikas vārdnīca”. – R., Avots, 2001). Patlaban, kad telefonijas speciālisti ‘tālsakaru’ jēdzienu izprot plašāk, ietilpinot tajā arī pasta sakarus (iespējams, ka kaut kādā mērā šādu izpratni sekmējis krievu valodas termins “daļņaja svjazj”) **par angļisma telekomunikācija sinonīmu atzīts jaundarinājums telesakari**.

GAIDĀM PADOMU!

Sniedzot konsultācijas un vērojot terminoloģijas praksi, esam konstatējuši, ka par vairākiem LZA TK apstiprinātu terminu publikācijās dotajiem terminiem un to skaidrojumiem laiku pa laikam tiek pausti pretrunīgi viedokļi, tomēr LZA TK rakstiski nevienam iebildumu nav saņēmusi.

Lai sekmētu sabiedrībā aktuālu terminu vienotu izpratni, publicējam dažus šādus terminus un to skaidrojumus no LZA TK apstiprināto terminu vārdnīcām un **aicinām speciālistus** atsūtīt LZA TK savus pamatotus iebildumus un pārdomātus priekšlikumus šo terminu jēdzieniskās izpratnes precizēšanai. Termini un to skaidrojumi izrakstīti no vārdnīcām, kas apzīmētas saīsināti: EV — "Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca" (R.: Zinātne, 2000); PedTV — "Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca" (R.: Zvaigzne ABC, 2000); SNTV — "Sociālās nodrošināšanas terminu skaidrojošā vārdnīca" (R.: Kamene, 1998).

asimilācija – a. *assimilation*

Process, kurā mazākuma grupa pārņem vairākuma grupas vai vadošās kultūras vērtības un uzvedības modeli. (SNTV)

integrācija – a. *integration*

Pakāpe, kādā persona izjūt piederību kādai sociālai grupai vai sabiedrībai, pieņemot tās normas, vērtības, uzskatus utt. (SNTV)

Atsevišķu valstu tautsaimniecību tuvināšanās un sasaistīšanās, kas tiek panākta, slēdzot starpvalstu līgumus. Ir vairāki tautsaimniecības integrācijas veidi, piem., *brīvās tirdzniecības zona, muitas savienība, kop-tirgus, ekonomiskā savienība*. (EV)

Uzņēmumu apvienošanās vai pievienošanās. Izšķir: uzņēmumu *horizontālo integrēšanos* un *vertikālo integrēšanos*. (EV)

integrēta sabiedrība – a. *integrated society*

Sabiedrība, kurā iesaistītie indivīdi atbalsta sabiedrībā pieņemto kārtību, pieņem un ievēro tās noteiktās normas, vērtības, uzskatus utt., iesaistās

un piedalās sabiedriskajos, ekonomikas u. c. procesos, ir lojāli pret attiecīgo sabiedrību. (PedTV)

sociālā integrācija – a. *social integration*

Pasākumi ar mērķi atgūt sociālo vienotību, palīdzot atgriezties sabiedrībā tām personām, kuras no sabiedrības izstumtas vai attālinājušās. (SNTV)

izpirkumnoma – a. *leasing*

Īpaša finansēšanas forma – mašīnu, iekārtu, transportlīdzekļu u. tml. preču un ražošanas līdzekļu noma. Parasti izpirkumnomu veic ar bankas starpniecību, kas no piegādātājuņēmuma nopērk klientam nepieciešamo tehniku un kļūst par tās īpašnieku. Pēc tam banka šo objektu iznomā klientam, par pakalpojumu iekasējot noteiktus procentus. Kad nomnieks ir nomaksājis bankai pilnu cenu un procentus, viņš kļūst par objekta īpašnieku. (EV)

komercpilnvarojums – a. *franchise*

1. Līgums, kuru noslēdzot kādu izstrādājumu ražotājs ar konkrētiem noteikumiem pārdod šo izstrādājumu ražošanas licenci un savas firmas prečzīmi citam uzņēmējam. Licences pārdevējs, piem., var piedāvāt licences ieguvējam savu pieredzi, ražošanas iekārtas u. c., bet tādā gadījumā licences pārdevējam paliek kontroles tiesības par ražoto preču kvalitāti, izgatavošanas tehnoloģijas ievērošanu.

2. Savu preču tirdzniecības tiesību nodošana noteiktā teritorijā citam uzņēmumam.

3. Apdrošināšanas līgums, kuru noslēdzot apdrošinātājs uzņemas samaksāt tikai noteiktu summu vai procentus no apdrošinātā objekta vērtības. Līdz ar to apdrošinātājs neatbild par zaudējumiem, kas šo summu pārsniedz. (EV)

kravas līgums – a. *charter*

Līgums, ko noslēdz transportlīdzekļa īpašnieks un tā nomnieks par transportlīdzekļa iznomāšanu. (EV)

nacionālā minoritāte – a. *national minority*

Tautība .., kuras pārstāvji kādā valstī (parasti ārpus savas etniskās teritorijas), būdami šīs valsts pilsoņi, ir mazākumā. Par vienu no svarīgākajām nacionālās minoritātes pazīmēm tiek atzīts tās tradicionālums attiecīgās valsts teritorijā. Sinonīms *mazākumtautība*. (PedTV)

bilingvālā izglītība – a. bilingual education

Izglītība divās valodās. Latvijas apstākļos bilingvālā izglītība biežāk tiek lietota nacionālo minoritāšu skolās, organizējot mācību un audzināšanas procesu un saskarsmi vienlaikus dzimtajā un valsts valodā ar pakāpenisku valsts valodas proporciju pieaugumu nevienmērīgas nacionālās vides apstākļos. (PedTV)

divvalodība – a. bilingualism

Stāvoklis, kad atsevišķs indivīds, noteikta sabiedrība vai tās daļa prot un saziņā lieto divas valodas. Divu valodu lietošana parasti ir jauktās ģimenēs, kur vecākiem ir atšķirīga dzimtā valoda. Divvalodība nozīmē nevis vienlaikus juku jukām lietot abas valodas (abu valodu vārdus, formas, frāzes), bet gan katru valodu lietot savā situācijā. Sinonīms *bilingvisms*. (PedTV)

mijieskaita norēķini – a. *clearing*

Divu vai vairāku valstu savstarpēju bezskaidras naudas norēķinu forma, ja parādi tiek dzēsti, pamatojoties uz savstarpējo prasību apmierināšanu, katrai valstij ieskaitot tās naudas summas, kas pārsniedz kopējās prasības, vai uzrādot neapmierināto prasību lielumu (negatīvo starpību). Negatīvā starpība (saldo) visbiežāk tiek segta, piegādājot papildu preces. (EV)

Sal. ar: "ilgstoši, regulāri bezskaidras naudas norēķini par pārdotām (iepirktām) precēm, vērtspapīriem un pakalpojumiem, pamatojoties uz pušu savstarpējo prasījumu ieskaitīšanu saskaņā ar līgumu" (Ē. Vēciņš. "Naudas lietas". — R.: Zvaigzne, 1993).

- Nākamajā numurā:**
- LZA TK lēmumi
 - apstiprināto terminu saraksti
 - atbildes uz jautājumiem
 - u. c.

ZIŅA

LZA TK 28.01.2003. sēdē **jaunā sastāvā** ir apstiprināta

Militārās terminoloģijas apakškomisija:

1. **Ilze DIKA** (priekšsēdētāja v. i.) – TTC Ar NATO darbību saistīto dokumentu tulkošanas nod. vad. Tālr.: 7334633. E pasts: ilze.dika@ttc.lv
2. Virsleitnants **Mārtiņš BULDERIS** – Aizsardzības min. Tālr.: 7335179. E pasts: martins.bulderis@mod.lv
3. Komandkapteinis **Ainārs FIĻIPOVIČS** – Jūras spēki (KKF). Tālr.: 3404221. E pasts: anairs_F@inbox.lv
4. Virsleitnants **Voldemārs LAUCIŅŠ** – NAA Zinātņu centra informācijas analītiķis. Tālr.: 7541123
5. Majors **Bronislavs MAČUĻSKIS** – MBS Mācību vienības štābs. Tālr.: 7545526. E pasts: maculskis@yahoo.com
6. **Boriss Tālivaldis MANZEROVS** – TTC Ar NATO darbību saistīto dokumentu tulkošanas nod. terminologs. Tālr.: 7334633. E pasts: boriss.manzerovs@ttc.lv
7. Pulkvedis **Jānis MELDERIS** – NAA zin. prorektors. Tālr.: 7541123. E pasts: melderis@mil.lv; + j_melderis@hotmail.com
8. Leitnants **Raimonds ROZENFELDS** – NAA. Tālr.: 7541123. E pasts: RaimisR@tvnet.lv
9. LZA īst. loc. **Valentīna SKUJIŅA** (valodas konsultante) – LU LVI, LPA prof. Tālr.: 7229636. E pasts: vaska@lza.lv
10. Pulkvežleitnants **Jānis ZARECKIS** – Gaisa spēku štābs. Tālr.: 7473371

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija

TERMINOLOĢIJAS JAUNUMI

2003

3

Terminology Commission of Latvian Academy of Sciences

TERMINOLOGY NEWS

2003

3

Tekstu autore **Valentīna Skujiņa**

Tehniskā redaktore **Marika Ķirīte**

Korektore **Iveta Pūtele**

Datormaketētāja **Anita Skujiņa**

Iespiests tipogrāfijā SIA "Pērse"
Aizkraukles ielā 21, Rīgā, LV-1006

LZA Terminoloģijas komisijas adrese:

Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV-1050, Latvija

Tālr.: (371) 7229636

Fakss: (371) 7227696

E pasts: vaska@lza.lv

<http://www.lza.lv/lat/TK/sakumlapa.htm>

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija

TERMINOLOĢIJAS JAUNUMI

2002

2

Terminology Commission of Latvian Academy of Sciences

TERMINOLOGY NEWS

2002

2

Zinātniskā redaktore **Valentīna Skujiņa**

Tehniskā redaktore **Marika Ķirīte**

Korektore **Iveta Pūtele**

Datormaketētāja **Anita Skujiņa**

Iespiests tipogrāfijā SIA "Pērse"

Aizkraukles ielā 21, Rīgā, LV-1006